

LATİFE HANIM

İpek Çalışlar İstanbul doğumlu, Üsküdar Amerikan Kız Lisesi ve Ankara-Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler mezunu. Gazeteciliğe TRT Haber Merkezi'nde muhabir olarak başladı, *Nokta* dergisinde beş yıl haber müdürü olarak çalıştı, patronsuz *Sokak* dergisinin kurucuları arasında yer aldı, 1990-92'de Hamburg'da cinsel kimlikler üzerine araştırma yaptı. 1993'te haber müdürü olarak *Cumhuriyet* gazetesinde çalışmaya başladı; altı ay sonra gazetenin pazar ekinin başına geçti, 10 yıl *Cumhuriyet Dergisi*ni çıkarttı. İlk kitabı *Latife Hanım* 2006 yılında yayımlandı. Büyük ilgi gören Latife Hanım biyografisi ile edebiyat dünyasına adım attı; Pen Yazarlar Derneği'nin Duygu Asena Ödülü'nü aldı. Derin bir araştırmaya dayanan ikinci kitabı *Halide Edib - Biyografisine Sığmayan Kadın* (2010) ile bir dönemi aydınlattı. 2018'de, *Mustafa Kemal Atatürk Mücadelesi ve Özel Hayatı* yayımlandı. Kültür Bakanlığı ödüllü bir senaryosu ile edebiyat çevirileri var.

Oral Çalışlar'la evli; Reşat Çalışlar'ın annesi.

İpek alışlar'ın
YKY'deki kitapları

Mustafa Kemal Atatürk
Mücadelesi ve Özel Hayatı (1881-1927) (2018)
Latife Hanım (2019)

İPEK ÇALIŞLAR

Latife Hanım



YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 5393
Tarih - 139

Latife Hanım / İpek Çalışlar

Kitap editörü: Tamer Erdoğan
Düzeltili: Filiz Özkan

Kapak tasarımı: Nahide Dikel
Sayfa tasarımı: Arzu Yaraş

Baskı: Elma Basım Yayın İletişim Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.
Tevfikbey Mah. Halkalı Cad. No: 162/7 Küçükçekmece / İstanbul
Telefon: (0 212) 697 30 30
Sertifika No: 12058

1. baskılar: Doğan Kitap, İstanbul, 2006; Everest Yayınları, İstanbul, 2011
YKY'de 1. baskı: İstanbul, Haziran 2019
ISBN 978-975-08-4514-7

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2019
Sertifika No: 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.

Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

*Latife Hanım'ın belgeleri incelenmeksizin devrim tarihinin,
daha doğrusu Cumhuriyet tarihinin yazılması mümkün olmaz.*

Ord. Prof. Reşat Kaynar, 10 Nisan 1979

İÇİNDEKİLER

2019 Baskısı İçin Önsöz • 9

2011 Baskısı İçin Önsöz • 11

Sunuş • 13

Teşekkür • 17

1. BÖLÜM: Tanışma • 21
2. BÖLÜM: Latife'nin Ailesi • 30
3. BÖLÜM: İzmir ve İşgal • 43
4. BÖLÜM: Yangına Doğru... • 50
5. BÖLÜM: Mustafa Kemal Paşa'dan Evlenme Teklifi • 64
6. BÖLÜM: Evlilik Öncesi Bekleyiş • 72
7. BÖLÜM: Zübeyde Hanım • 85
8. BÖLÜM: Nişan ve Ölüm • 90
9. BÖLÜM: Nikâh Kıyılıyor • 99
10. BÖLÜM: Balayı • 109
11. BÖLÜM: Ankara'ya Geliş • 117
12. BÖLÜM: Garnizona Gelen Gelin • 125
13. BÖLÜM: Dünya Basını Çankaya'da • 132
14. BÖLÜM: Adana Yollarında • 140
15. BÖLÜM: Kocasına Kemal Diyor, Mahmuz Takıyor • 147
16. BÖLÜM: Latife'nin Giysileri Delik Deşik • 154
17. BÖLÜM: Latife Milletvekili Olmak İstiyor • 161
18. BÖLÜM: Köşkte Yaşam • 170
19. BÖLÜM: Cumhuriyet İlan Ediliyor • 181
20. BÖLÜM: Göğüs Ağrısı • 187
21. BÖLÜM: İzmir'de El Bombalı Suikast • 193
22. BÖLÜM: Latife'nin Görevleri • 204
23. BÖLÜM: Dönemin Kadınları • 209
24. BÖLÜM: Kadın Hareketi ve Latife • 218
25. BÖLÜM: Fikriye • 232

26. BÖLÜM: İş Bankası • 241
27. BÖLÜM: Sonbahar Gezisi • 247
28. BÖLÜM: Muhalefet Günleri • 258
29. BÖLÜM: Nasıl Bir Evlilikti? • 271
30. BÖLÜM: Boşanma Öyküsü • 280
31. BÖLÜM: İki Belge ve Talakname • 285
32. BÖLÜM: Boşanma Dünya Basınında • 298
33. BÖLÜM: Joséphine ve Latife • 305
34. BÖLÜM: Boşanmanın Ardından • 311
35. BÖLÜM: Boşandıktan Sonra Mustafa Kemal • 327
36. BÖLÜM: Emil Ludwig'le Dostluk • 335
37. BÖLÜM: Latife Serbest Fırka'yı Destekledi • 339
38. BÖLÜM: Atatürk'ten Latife'ye Özel Soyadı • 354
39. BÖLÜM: Karalama Kampanyası • 377
40. BÖLÜM: Kanserini Gizlemişti • 386
41. BÖLÜM: Kasasında Cumhuriyet Tarihini Sakladı • 392

Ekler • 396

Kaynakça • 413

Dizin • 423

Albüm • 431

2019 Baskısı İçin Önsöz

Bu kez karşınıza üç kitabın yazarı olarak çıkıyorum. *Latife Hanım*, *Halide Edib* ve *Mustafa Kemal Atatürk*. Derin araştırmaya dayandırdığım bu üçlemeyi aslında önceden planlamamıştım. Latife Hanım araştırmam beni önce Halide Edib'e ardından Atatürk'e yönlendirdi. Yakın tarihi, kaynaklara dayanarak okumak isteyenler için kaleme alınmış üç biyografi böyle ortaya çıktı.

Latife Hanım'ın ilk baskısı Haziran 2006'da yapıldı. Art arda yapılan baskılarla üç ay içinde 100 bine yakın okura ulaştı. *Latife Hanım*'ın yüz sayfalık sadeleştirilmiş versiyonu ise kurgu içeren bir belgesel eşliğinde tam beş yüz bin okur ile buluştu. Maalesef o yıllarda korsan baskı piyasaya çok hâkimdi.

İlk gözden geçirilmiş baskı 2011'de yayımlandı. Aradan geçen yıllarda ulaştığım yeni bilgiler oldu. *Latife Hanım* yayımlandıktan sonra adeta kitapla birlikte yaşamaya başladım. Latife Hanım ile arkadaş, hısım gibi oldum. Kendimi ondan sorumlu hissetmeye başladım. Hakkında sayısız konferans verdim. Kadın gruplarıyla ve öğrencilerle sohbet toplantılarına katıldım. Geniş bir okur kitlesiyle yüz yüze geldim, konuştum, tartıştım.

Yeni baskı için kitabımı meraklı okurlarımdan biri gibi yeniden okudum. Çok da keyif aldım. Sonra, sayfalara koyduğum işaretlere geri döndüm. Atatürk'ün hayatını yazarken, pek çok yeni bilgiye ulaşmıştım. Atatürk biyografilerinde yıllardan beri tekrarlanan yanlışlar *Latife Hanım* kitabıma da sızmıştı. Hepsini ayıkladım, çıkarttım. Benden sonra, tarih editörüm Teyfur Erdoğan da metnin üzerinde büyük bir titizlikle çalıştı. Çok hoşuma giden katkılarda bulundu. Kimi bölümlere de onun isteği üzerine kişisel yorumumu ekledim.

Biyografi yazarken genelde kendi görüşlerimin altını pek çizmiyorum. Hayatını yazdığım kişiyle aramda kalan mesafeyi korumak, okuruma özgürlük tanımak istiyorum. *Latife Hanım*'a bu baskıda eklediğim yorumlar aslında ilk baskıdan bu yana okurlarımın geri dönüşlerine ve sorularına verdiğim yanıtların bir özeti diyebilirim.

Atatürk kitabımdaki yeni Latife Hanım anlatılarının tamamını gözden geçirilmiş baskıya eklemedim. Kitaplarımın bir üçleme olduğunu düşünerek tekrara düşmemeye çalışıyorum.

Uluslararası okurlar ve araştırmacılar için de bir notum var. *Latife Hanım*'ın Saqi Yayinevi tarafından 2013 ve 2019 yıllarında *Madam Atatürk*

adıyla yayımlanmış İngilizce baskılarına ulaşabilirler. *Latife Hanım*, yalnız İngilizcede değil, İtalyanca, Almanca, Arapça ve Bulgarcanın da içinde yer aldığı on dilde yayımlandı.

Ve teşekkürler;

Gözden geçirilmiş baskıya katkıları için Latife Hanım'ın kuzenleri Muhammer Erboy ve Mehmet Sadık Öke'ye; Latife Hanım'ın yakın dostu Reşid Saffet Atabinen'in kuzeni Belkıs Aksoy'a, minnettarım.

Yayına hazırlık süresinde yepyeni bir kitapmış gibi *Latife Hanım*'a emek veren, özen gösteren Yapı Kredi Yayınları çalışanlarına ve editörüm Tamer Erdoğan'a kocaman teşekkürler.

Mustafa Kemal Atatürk, Mücadelesi ve Özel Hayatı kitabımı yayına hazırlarken Latife Hanım'ın nişan yüzüğünün fotoğrafını kullanmak istemiştim. Anıtkabir'de saklanan yüzük Atatürk terekesinde kayıtlıydı. Yüzüğün kutusundan çıkması için gerekli izni veren; fotoğrafın çekilmesini sağlayan Genelkurmay Başkanlığı'na ve Anıtkabir Komutanlığı'na teşekkür borçluyum. Latife Hanım'ın nikâh yüzüğünün fotoğrafı da *Latife Hanım* kitabımın yeni baskısı ile size ulaşıyor. Hikâyesiyle birlikte...

2011 Baskısı İçin Önsöz

Latife Hanım'in okurla buluşması bana da fırtınalı günler yaşattı. İlgi çok büyüktü. Okur Latife Hanım gerçeğini pek sevmiştir. Kitapçıları geziyordum büyük bir heyecanla. Latife Hanım'ın estirdiği rüzgârla havalarda uçuyordum. Bir sabah beni gerçek hayata döndüren tebligatı aldım. Mahkemeye çağrılıyordum. İki muhbir vatandaş, hakkımda iki ayrı savcılığa suç duyurusunda bulunmuştu. Latife Hanım'ın kız kardeşi Vecihe İlmen'in anlatımını kaynak göstererek aktardığım Topal Osman olayı bir skandala dönüştürülmüş, sinir bozucu günler başlamıştı.

Sultanahmet Basın Savcısı Nurten Altınok kendisine başvuran muhbirin ihbarını geri çevirirken, Bağcılar Basın Savcısı Ali Çakır Atatürk'e hakaret iddiasını yerinde buldu. Yazarlara ve fikirlerini ifade edenlere mahkeme koridorlarında yumurta atılan linç günleriydi. Ben de bundan payıma düşeni almıştım. "Atatürk'ün hatırasına basın yoluyla hakaret ettiğim gerekçesiyle" dört buçuk yıla kadar hapis cezası istemiyle yargılanacaktım. Latife Hanım'ın ailesinden Gülümser Öke ile Mehmet Sadık Öke benim için tanıklık etmeye hazırды. Olayı büyükannesi Vecihe İlmen'den defalarca dinlemiş olan Mehmet, ayrıntılı bir basın açıklaması yaptı. 7 Eylül 2006 tarihli *Tempo* dergisinde ve gazetelerde yayımlanan bu açıklamayı ben de daha sonra mahkemeye sundum.* İlk duruşmada beraatime karar verilince Latife Hanım ailesinin tanıklığına gerek kalmadı.

Karar mükemmeldi: Latife Hanım'ın feminist kişiliğini anlatan bir kitap yazdığım, hakaret kastım olmadığı kayıtlara geçti. Beraatimi isteyen Savcı Mehmet Şahin ile beraat kararı veren hâkim Muhterem Bulut'un ve savunmamı üstlenen Gülçin Çaylıgil ile Fikret İlkiz'in isimlerini burada anmak isterim.

Kitabımın önceki baskılarında, Latife Hanım'ın yeğenlerinden sadece Muammer Erboy'a teşekkür edebilmişim. Yeğenlerden Mehmet Sadık Öke ise görünmez kalmayı tercih ettiği için ona teşekkür etmek için beş yıl bekledim. Biyografinin Latife Hanım'a dair en doğru bilgilerle yayımlanması için Gülümser Öke'nin de uzaktan uzağa bana göz kulak olduğunun farkındaydım.

* Bu açıklama ayrıca, *Latife Hanım* konsept kitap adıyla hazırlanan özet kitabın içinde yer aldı. Latife Hanım gerçeğinin en geniş okur kitlesiyle buluşması amacıyla hazırlanan ve yarım saatlik bir Latife Hanım belgeseli eşliğinde okura sunulan DVD'li *Latife Hanım* kitabı için Yalçın Balcı'ya teşekkürler.

2006 yazı boyunca *Latife Hanım*'a büyük emek veren herkese teşekkür ediyorum.

Latife Hanım biyografisinin yayımlandığı 2006 Haziranı'ndan bu yana tam beş yıl geçti. Everest Yayınları'ndan çıkacak yeni baskı için kitabı gözden geçirdim, bu süre içinde ortaya çıkan belge ve bilgileri de ekledim. Kapak fotoğrafını Latife Hanım'ın yeğenlerinden Mehmet Aksel'den aldım. Bu yeni baskının editörlüğünü Emre Taylan yaptı.

Kitapla baş başa kalacak okurlara iyi okumalar diliyorum...

Sunuş

Latife Hanım, çocukluğumdan beri duvardaki bir fotoğraftan bana bakıp durmuştu. 1923 yılında, Latife Hanım ile Mustafa Kemal Paşa Uşak'a geldiklerinde çekilmişti bu fotoğraf. Milli Mücadele günlerinin Ankara Emniyet Müdürlerinden Kel Osman (Erkeller) namıyla anılan dedemin Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım'la çekilmiş fotoğrafı evimizin bir parçası gibiydi.

Latife Hanım'a her bakışta, "Bu kadın in midir cin midir? Mustafa Kemal Paşa'yla acaba nasıl evlenmiştir?" diye düşünür dururdum.

2004 Martı'nda bir arkadaşımın kitaplığından bana bakan sararık solmuş bir kitap görünce, çocukluğumda kalmış merakım yeniden uyanıverdi.

Latife Hanım ile Mustafa Kemal Paşa'nın evliliğini anlatan bu kitabı, akşam trafiği içinde bindiğim belediye otobüsünde eve dönerken bitirmiştim. Keşfedilmeyi bekleyen bu önemli kadın beni avcunun içine almıştı. Gazetecilikten gelen telaşla, yetişmesi gereken bir haber yapacakmışım duygusuyla aynı gece evdeki dönem kitaplarını ve tarih dergilerini raflardan indirip okumaya giriştim. Latife Hanım'la iki yıllık birlikteliğim böyle başladı.

Latife Hanım bir bilmece gibiydi. Hemen herkes ona olumsuz yaklaşıyor, Latife Hanım'dan Mustafa Kemal Paşa'nın başına gelmiş bir kaza gibi söz ediliyordu. Kadınları yok sayan tarih kitapları onun hırçınlıklarını yazmaya değer gördüklerine göre, ortada deşilmeyi gerektirecek bir durum vardı.

Bağımsız bir kadın olduğunu ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında atılan adımlarda rolü bulunduğunu anlamıştım. Bunu kanıtlayacak bilgilere ulaşmam gerekiyordu.

Ulaştım da. Anılardan, Atatürk biyografilerinden ve yabancı savaş muhabirlerinin dönemi anlatan kitaplarından onu anlatan bölümleri döne döne okudum. Latife Hanım, gölgede bırakılmış olsa da Mustafa Kemal'in eşi olduğu için her yazılı belgede ondan söz eden, onun kişiliğini sergileyen birkaç satıra yer verilmiş olması işimi kolaylaştırdı.

Türkçeye çevrilmiş kitapları orijinal baskılarından okumayı esas aldım. Anı kitaplarının ilk baskılarına ulaşmaya özen gösterdim. Tarih kitapları Latife Hanım'dan ve devrin diğer kadınlarından hiç söz etmemişlerdi. Ancak, yine de karşılaştırmalı bir okuma pek çok bilgiyi gün ışığına

çıkartıyordu. Anılar, gazete haberleri, sözlü tarih çalışmaları dönemin olaylarıyla birleştikçe Latife Hanım üzerindeki gölge giderek kalkmaya başladı. İşin sırrı, kadın gözüyle bakmaktan geçiyordu.

Gazeteler, anı kitaplarının aksine Latife Hanım'a çok daha sıcak yaklaşmıştı. Özellikle dünya basını bu konuda inanılmaz bilgiler içeriyordu. 1920'li yılların gazete koleksiyonlarını taramaya başlayınca Latife Hanım beni bile şaşırtmayı başardı. Latife Hanım'a Türkiye'deki değişimin habercisi olarak bakılıyordu. Mustafa Kemal'in geçirdiği sağlık sorunlarının ardından, yerine geçecek kişiler sayılırken ilk sıraya Latife Hanım'ın adı yazılmıştı. Türkiye tarihine ve Latife Hanım'a ilişkin dünya basınında yapılan değerlendirmeler, Türkçede hiç yayımlanmamıştı, sizler de bu yazıları ilk kez okuyacaksınız. Aksi belirtilmedikçe bu yazıları ben çevirdim.

1923-1925 yılları arasında önde gelen bir devlet görevlisi gibi çalışan Latife Hanım, Mustafa Kemal Paşa'nın peçesiz eşi ve kadın haklarının savunucusu olarak dünya çapında bir şöhrete ulaşmıştı. Ortaya çıkan Latife Hanım portresi Mustafa Kemal Paşa'nın da bilinmeyen yönlerini ortaya koyuyordu. Mustafa Kemal Paşa, kendisine hayretle bakanlara hiç aldırmadan eşiyle fikir alışverişinde bulunmaktan mutluluk duyan, onu her alanda öne çıkarmaktan hoşlanan örnek bir eş portresi çiziyordu.

Bu evlilikte sevda var mıydı diyeceksiniz... Ben aşka dair bütün ipuçlarını tek tek topladım ve kitaba aldım. Yarım kalmış bu evlilik yalnız Latife Hanım'a değil, Mustafa Kemal Paşa'ya da acı vermiş, diye düşünmekten kendimi alamadım.

Ancak, boşanmalarının ardından geçen yıllar içinde Latife Hanım'ın saygınlığı büyük bir maharetle yok edilirken, aralarındaki ilişkinin biçimi de yeniden yazılmış, sevda ve muhabbete dair her şey karartılmıştı.

Latife Hanım, Mustafa Kemal Paşa'dan boşandıktan sonra bu karanlığın içinde yarım asır daha yaşamıştı. Kayda geçmeyen bu dönemi yazabilmek için Latife Hanım'ın ailesiyle ilişki kurmaya çalıştım. Bu kez karşıma çok garip bir engel çıktı. Latife Hanım, ikinci kuşaktan yakınlarına konuşmamaları için vasiyette bulunmuştu. Bu yüzden susmayı tercih ediyorlardı. Sadece ulaştığım bilgileri doğrulatma konusunda yardımlarını alabildim. Böylesine umutsuz bir durumdayken üçüncü kuşaktan yeğeni, İzmir Avusturya Fahri Konsolosu Muammer Erboylu'la tanıştım. Boşlukları doldurmakta bana yardımcı oldu. Beni ete kemiğe bürünmüş bir Latife Hanım'la tanıştırdı. Özellikle teyzesinin boşandıktan sonraki yaşamını anlattı. Latife Hanım'ın kız kardeşi Vecihe İlmen'in arşivlerdeki unutulmuş söyleşileri ve aile çevresinde anlattıkları, diğer bilgilerle birleşince pek çok karanlık nokta aydınlandı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Çankaya çevresinde bulunan isimlerin yakınları da çok yardımcı oldu. Fethi Okyar ile Galibe Okyar'ın Büyü-
kada'daki evleri, Galibe Hanım'ın eski günlerdeki gibi yerinde duran
kütüphanesi, beni o günlere götürdü. Torun Fethi Okyar, anneannesi
Galibe'nin sicimle bağladığı mektup ve gazete kupürlerini açtı. Kadın
Kütüphanesi'ndeki Süreyya Ağaoglu'nun evrakı seksen yıl öncesinin ka-
dınlarını kavramama yardımcı oldu. Kimi kaynaklarım da isim vermeden
bilgi aktardı. Kitabın içinde yer alan bütün bilgilerin en az iki kaynağa
dayandığını söylemeliyim. Öylesine zengin bir malzemeye ulaştım ki
kendim de şaşırdım kaldım.

Latife Hanım, boşandıktan sonra tam elli yıl sustu. Ancak, amacı kay-
bolup gitmek değildi. O, sürekli yanlış anlaşıldığı için ağzını açmamıştı.
Günü geldiğinde anlaşılabilmek için anılarını yazmış, kıymetli gördüğü
bütün belgeleri zamanı gelince açılışın diye bir banka kasasında saklamıştı.
Tek başına bir tarih kurumu gibi çalışmıştı. Banka kasasındaki evrak listesi
bu araştırmada beni çok yönlendirdi.

Bu kitaptaki Latife Hanım, hepinizi şaşırtacak. Tanıdığımız Latife
Hanım ile bu araştırmanın sonunda ortaya çıkan Latife Hanım öylesine
başka ki...

*İpek Çalışlar
Galata / İstanbul
Nisan 2006*



Latife Hanım, Mustafa Kemal'in nişan hediyesi olarak gönderdiği Sakarya isimli atının sırtında.

Teşekkür

Nadire Mater, Aygöl Özkaragöz ve Oral Çalışlar hep yanımda oldular. Oral ve Nadire yazdığım her bölümü günü gününe okudular, bu serüveni benimle paylaştılar. Aygöl, seksen yıl öncesinin İngilizce tercümelerinden boğuldukça yardıma geldi, yöntem konusunda önümü açtı. Dönem kadınlarından Nezihe Muhiddin'i gün ışığına çıkaran Yaprak Zihnioğlu'nun kitabı ve telefon numarası hep başımın ucunda durdu. Kız kardeşim Feza Erkeller Yüksel, ulaşamadığım kitap ve gazeteleri Londra'dan taşıdı.

Uşakzade ailesinden Emine Uşaklıgil, Latife Hanım'ın yeğeni Muammer Erboy'la beni tanıştırdı, kitabı da satır satır okudu.

Deli gibi ulaşmak istediğim bir kitabı New York'tan getiren Orhan Pamuk, "Yazdıklarını sevmelisin" diyerek kitaba bakışımı değiştirdi.

Esmahan Aykol ile Canan Parlar redaksiyonda, Meriç Ovacık dış basına ulaşmamda yardımcı oldu. Adnan Işık, *Cumhuriyet* gazetesinde 1924-1925 yıllarında çıkmış Latife Hanım haberlerini yeni yazıya çevirdi. Mustafa Mersinoğlu, arşivindeki Latife Hanım belgelerini benimle paylaştı.

Ülkü Giray, Tektaş Ağaoğlu, Ayşe Cebesoy, Ayşegül Altınay, Hüseyin Gürer, Leyla Güz, Ferhunde Özbay, Selçuk Esenbel, Sırma Evcan, Semra Somersan, Aslı Davaz Mardin, Defne Asal Er, Deniz Aytemur, Angela Berzeg, Osman Bahadır, Edibe Buğra, Serpil Turan Önderoğlu, Çiğdem ve Tayfun Mater, Fazilet Çalışlar, Reşat Çalışlar'ın katkıları pek çok şeyi kolaylaştırdı. Latife Hanım üzerine yaptığım araştırmanın *Milliyet*'te dizi olarak yayımlanması için beni ikna eden Taha Akyol yeni kaynaklara ulaşmamı sağladı.

Araştırma sırasında, Atatürk, Basın Müzesi, Kadın Eserleri, Fransız Kültür Merkezi, Sermet Çifter ve İstanbul kütüphanelerinden yararlandım. Kronolojik akışta Utkan Kocatürk'ün *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*'nü esas aldım.

Başta Şirin Tekeli, kadın hareketi üzerine çalışanlara ve bende bu konuda duyarlılık yaratan bütün kadınlara, annem Mualla ve babam Muzaffer Erkeller'e teşekkürler...